

Liberiet

Sankt Laurentius 3, Lunds kommun, Skåne län
Antikvarisk medverkan 2019
Henrik Borg

Titel: Liberiet
Författare: Henrik Borg
Kulturmiljörapport: 2019:33

Omslagsbild: Salen övre våningen, november 2019, efter ombyggnad
Upphovsrätt: Där inget annat är angivet, enligt Creative Commons licens CC BY

Innehållsförteckning

Sammanfattning av utförda arbeten.....	4
Inledning	5
Administrativa uppgifter	6
Genomförda arbeten	6
Dokumentation under arbetets gång	7
Avvikelser från handlingar och antikvariska ställningstaganden.....	11
Bilder och ritningar.....	16
Referenser	26
Bilaga 1.....	26

Sammanfattning av utförda arbeten

- Liberiet har under 2015 till 2019 genomgått underhållsarbeten, grundförstärkning och uppdatering av tekniska installationer för att kunna fungera som centrum för pilgrimsverksamheten vid Lunds domkyrka.
- Liberiet innehåller tre ribbvalv. Grundförstärkningen har utförts i anslutning till grunden på södra och norra långsidan, vid valvanfängen till partiet mellan östliga och centrala valvet.
- Spricklagning i valven, kalkning.
- Akustikputs har lagts till i två av tre valv.
- Sanering av äldre hussvampsangrepp i vindsbjälklaget, med partiellt byte av virke, har genomförts.
- Installationer och inredning som tillfördes vid restaureringen 1980 har rivits och ersatts.
- Samtliga tekniska installationer så som el, vs och ventilation har bytts ut. En del nya installationer har tillförts,
- Tillgänglighet och brand/personsäkerhetskrav har tillgodosetts med en ny trapplift, nya brandcellsgränser samt sprinkler.
- Byggnadens inre ytskikt på golv och väggar har förnyats, nytt bräddinnertak på övre våningen, liksom all fast inredning i form av bänkar, belysning och skåpsinredning.
- En ny trappa har monterats för tillträde till vinden.
- Två ytterdörrar av typen pardörrar har ersatts.
- Pardörrarna på övre plan till salen har ersatts.
- Färgundersökning av partier av valven på bottenvåningen har utförts av Skånes målerikonserverer, redovisas i separat rapport.
- Arkeologisk undersökning har utförts av ingrepp i fornlämningen, redovisas i separat rapport.

Inledning

Liberiet har under 2015 till 2019 genomgått underhållsarbeten, grundförstärkning och uppdatering av tekniska installationer för att kunna fungera som centrum för pilgrimsverksamheten vid Lunds stift. Byggnaden har en lång historia knuten till Domkyrkan men exakt när den startade vet vi inte, den uppskattas att ha byggts under 1400-talets andra del. 1668 övergick Liberiet till universitetet och 1881 sålde universitetet byggnaden till domkyrkorådet. Under 1700-talet revs valven i övre våningen. 1843-45 ändrades byggnaden under ledning av CG Brunius. Under 1800-talets slut knackades putsen ned från tegelfasaderna. På 1880-talet inreddes panncentralen i byggnadens bottenvåning. Övre våningen användes som magasin samt tillfälliga lokaler för domkapitlet. Under 1800-talets första hälft revs bebyggelsen som omgav Domkyrkan, muren runt Kraftstorget och även Liberiets grannbyggnader. Så småningom revs även Domkyrkans sidokapell vilket sammantaget ledde till upplevelsen av Domkyrkan som en solitär i sandsten, endast sekunderad av Liberiet, möjligen räddades Liberiet av det faktum att kyrkan inte var ägare vid de under 1800-talet pågående restaureringsprojekt vilka påverkade Domkyrkan i så hög grad. Under 1979/80 genomgick Liberiet en omfattande restaurering och iordningsställdes till samlingslokal. Liberiet är en av en handfull medeltida byggnader som klarade sig under stadsbränderna 1679 och 1711. Byggnaden har över tid haft olika funktioner, den ursprungliga som understödjande verksamheten i Domkyrkan, den sekundära som undervisningslokal åt universitetet, förvaring för brandredskap och uthyrd till privatpersoner. Sedan 1881 är den åter tillhörig kyrkan. Den utgör en särskilt kulturhistoriskt värdefull byggnad och en nyckelbyggnad för stadens historia. Förutom det kommunala förvanskingsförbudet i PBL åtnjuter byggnaden även skydd enligt 4:e kapitlet i Kulturmiljölagen.

Byggnaden är orienterad så att långsidorna är belägna åt nordväst respektive sydost. I rapporten är detta förenklat till norra respektive södra långsidan. På samma sätt är gavlarna orienterade åt sydväst respektive nordost och förenklas här till västra respektive östra gaveln.

Projektering och entreprenad har utförts samtidigt men i olika etapper, ansvarsfördelningen i projektet har skiftat. Detta har lett till vissa svårigheter för antikvarisk medverkande att få överblick över tänkta åtgärder och under entreprenaden föra en diskussion om de kulturhistoriska värdena. 20190111 upprättades en konsekvensanalys över förändringarna i Liberiet.

Andreas Manhag vid Historiska museet har sammanställt en byggnadshistorik över Liberiet. I denna rapport hänvisas till Manhags rapport för historik, rapport har utgjort ett värdefullt underlag för diskussionerna om byggnadens värdefulla delar.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsen dnr: 433-2861-2019

Fastighet: Sankt Laurentius

Kommun: Lund

Arbetshandlingar: Tengbom ritningar, rums- och byggdelsbeskrivning, Konstruktion Tyréns.

Fastighetsägare: Lunds domkyrka

Byggledare: Josefin Henriksson (Mound consulting)

Arkitekt: Erik Wikerstål (Tengboms)

Projektledare: Mats Persson, Lunds domkyrka

Entreprenör: Herex

Antikvarisk medverkan: Henrik Borg, Kulturen

Startdatum: 20150409

Slutbesiktning: 20191008

Genomförda arbeten

Liberiet har under 2015 till 2019 genomgått grundförstärkning samt sanering av hussvampsangrepp i vindsbjälklaget. Installationer och inredning som tillfördes vid restaureringen 1980 har rivits och ersatts. Den wc-enhet som monterades in 1980 har rivits ut och ersatts med wc, dusch och pentry i en enhet under östra valvet. Samtliga tekniska installationer så som el, vs och ventilation har bytts ut. En del nya installationer har tillförts, tillgänglighet och brand/personsäkerhetskrav har tillgodosetts med en ny trapplift, nya brandcellsgränser samt sprinkler. Intill trappliften har en ny trappa mellan den högre nivån vid entrén i öster och den lägre nivån i övriga byggnaden tillverkats. Nya ståldetaljer i trappa har behandlats med svartpigmenterad olja. Tegelgolven har oljats med stenolja endast en gång på grund av tidsbrist. Byggnadens inre ytskikt på golv, väggar, tak har förnyats, liksom all fast inredning i form av bänkar, belysning och skåpsinredning. En ny trappa har monterats för tillträde till vinden. Två ytterdörrar av typen pardörrar har skiftats ut. Dokumentationsinsatser inför putsarbeten har gjorts.

En undersökning av byggnadens fuktskador och sprickbildningar genomfördes av Laine Montelin, Tyréns 2010. Grundförstärkning har genomförts för det mellersta valvets östra anfang, det vill säga under golvnivå under upplagen till valvanfangerna är grundförstärkning genomförd. Sanering av äldre angrepp av äkta hussvamp i takstol och vindsbjälklag har genomförts. Under dessa arbeten byttes en del virke i mellanbjälklaget och remstycken på murkrön, nytt virke i samma dimensioner ersatte, se ritning nedan. Efter diskussion med Anticimex om hänsyn till kulturvärdena genom att bevara äldre virke minimerades de längder som togs bort. En del partier var sedan tidigare ersatta med murbruk, dessa återställdes med nytt virke.

Grundförstärkningarna och hissinstallationen har föregåtts av arkeologiska undersökningar, dessa arbeten inom KML 2 kapitlet rapporteras enligt särskild rapport. Vid de arkeologiska grävningarna påträffades ett skelett under den nordöstra valvanfängen, uppskattningsvis i kulturlager från 11-1200-talet. Grundförstärkningarna och hissinstallationen har föregåtts av arkeologiska undersökningar.

Dokumentation under arbetets gång

I detta kapitel beskrivs även de arbeten som berört stomme och exteriör.

Dokumentation takstol:

Takstolen bedöms tillverkad vid CG Brunius ändringar 1843-45, då taklutningen gjordes flackare. Inga tecken i takstolen tyder på att man då återanvände timmer från en äldre konstruktion. Vid 1840-talet iordningställdes det bjälklag med putsat innertak som skilde övre våningen från vinden. Vid arbetena 2017 iaktogs rester av detta gipsundertak, den äldre reveteringen var nedknackad men i glipor i spräckpanelen fanns putsrester. I fyllningen mellan mur och bjälklag fanns 2017 rester av lerpäckning, både sådan som bedömdes som kringrörda rester och partier med täckande lerpäckning. Lerpäckningen förmodas tidigare ha legat i hela bjälklaget.

I projektets början fanns isolering i form av glasfibermattor på vinden, här fanns även en hel del duvträck. Äldre läckage i taket hade orsakat rötskador på taksparrarnas stödben samt remstycken, även spår efter insektsangrepp fanns. Läckagen var åtgärdade men skadorna kvarstod. De äldre skadorna bedömdes som nödvändiga att åtgärda genom utbytande av virke. I samband med friläggningen av takstolen upptäcktes äkta hussvamp i bjälklaget. Takbjälkar med upplag i norra muren var rötskadade. Den befintliga råsponten, sentida parallellsågad, är troligen tillkommen ca 1980, inga spår efter understruket tegeltak har iakttagits. I bjälklaget påträffades en äldre igensatt trälucka med oljemålad gråaktig undersida. Luckan lämnades kvar orörd i sitt läge men är inte synlig från övervåningen då nytt undertak monterats (se Dokumentation övre salen nedan) och inte heller från vinden då ny isolering påförts. Luckan är placerad i östra delen av norra halvan av vinden, under de 5 och 6 takstolarna räknat från öster. På vinden förvarades ett tiotal takpannor av typen munk/hunnetakpannor, troligen nytillverkade för 1980-års restaurering där de placerats på krönet av fasadernas strävpelare.

Vindsgolvet består av olikbredda grova plank, undersida ramsågade med grov yta och kalkade, översida hyvlad, spikade uppifrån med smidda spik. I västra delen av vinden noterades att planken satts om, senare hål och senare spik visade detta. Bjälklagsfyllning sänkades men spår av lerpäckning och kvarvarande lerpäckning kunde iakttas invid murkrönen. Delar av vindsgolvet var till följd av äldre rötskador och svamppåväxt på undersidan, nödvändig att byta ut. Blindbotten i vindsbjälklaget bestod av olikbredda plank som hade olika behandlad yta, en del kalkade eller limfärgade vita, vilket gav intryck av att vara återanvända.

Virket i takstolen bedöms vara av fur möjligen med inslag av gran, bilad. I bjälke fastsatt i takstolen finns två trissor som kan ha använts för att underlätta hissning av föremål till förvaring på vinden. Skadorna i takstolen fanns på tre ställen; I västra gaveln (både norra och södra

sidan), i östra gaveln (sydsida) i mellersta delen (södra sidan) se skiss i bildbilaga. Åtgärdades med ramsågat furuvirke av lika dimensioner, trädymplingar i skarvar. Nya virket är vinterfälld, tätvuxen fura från Värmland via Nyhamns såg och båtbyggeri. Nya virkesdelar placerades med underlag av papp mot mur, behandling med borakol på ytor som vetter in mot mur. Sanering utfördes av Anticimex, borakolstavar borrades in i trävirket vid utsatta partier. På tegelmurens ovansida fanns två parallella remstycken av furutimmer. I underkant dessa är takbjälkarna hakade med timglasformade urtag i innersta och laxstjart i yttersta.

Partier av bärremmarna närmast västra gaveln, i södra delen av taket, var borttagna/rötskadade och håligheter ifyllda med bruk. Även delar av de takbjälkar som rötskadats var överputsade. I västra gavelväggen iaktogs hål efter uppruttna eller borttagna bjälkändar som suttit i mur, smide kunde anas i botten på hålen, dessa förmodas vara ankarjärn av något slag.

På murkrönet ställdes två kraftiga I-balkar, vardera av cirka en meters längd, detta för att bära en del av ventilationsinstallationerna. En putsavjämning i cementbruk lades innan de två balkarna sattes. Vindsbjälklaget isolerades på ovansidan, plywood sattes mot takfot för att avgränsa isoleringen.

Dokumentation valv:

En konservatorsundersökning har utförts av de delar som innehöll sprickor för att se om rester fanns efter de målerifragment som påträffades i västra valvets ena valvribba. Undersökningen har sammanställts i en egen rapport av Ingrid Wedberg, Skånes målerikonservatorer. Slutsatsen blev att pigmentrester kunde beläggas men inga motiv eller mönster kunde hittas. En mörkare linje iaktogs på väggen som skulle kunna vara en tidig kvaderindelning av väggen. Det kan vara en ljusare grå i botten och mörkare för fogar. Mer noggrann undersökning krävs för att säkerställa detta. Rapporten har överlämnats som inspiration till historisk färgsättning men kulörschemat från 1980 med vita väggar och valv har behållits. Särskilt tydliga var de gulpigmenterade kalkytorna som påträffades under de vita. Det finns även partier med äldre färgskikt som bildar tjockare kakor, värdefulla för framtida provtagning.

Ytterligare en undersökning gjordes med så kallad Black-light, dvs ett ljus som ligger utanför det spektrum som kan uppfattas av det mänskliga ögat. Tekniken är tänkt att hjälpa till att avgöra om det finns färgskikt dolda under befintliga ytskikt. Undersökningen genomfördes av Gunnar Menander men enligt denne framkom inget resultat som kunde tolkas som underliggande färgskikt.

Sprickorna i valven följde till stor del fogarna i tegelförbanden. Spricklagningar i valven utfördes efter grundförstärkningens färdigställande. Sprickorna beräknas ha uppstått på grund av sättningar i sockeln. Sprickorna knackades upp och rensades från löst bruk. Lagningen utfördes med kalkbruk, därefter kalkades valven och väggarna med traditionell kulekalk av Henrik Nilsson. Obruten kulekalk från målarkalk i proportionen 1:3. Kalkytor rengjordes med mässingsborste. I det mellersta valvet påträffades vid foglagning en kraftig smidd spik i valvkrönet, spiken var vertikalt placerad och kraftigt rostangripen, kan möjligen ha använts för att fästa lampa i taket. Spiken var cirka 14 centimeter lång, med fyrkantig skalle, den plockades ut i samband med putslagningen.

I västra gaveln finns en kanal i mur som återanvändes till ventilationen. Saltutfällningar invid fönstret i norra fasaden är kraftiga. Det finns inslag av senare murat tegel i detta parti samt

invid dörr i västra gaveln. Saltutfällningarna kommer troligen att åter uppträda med vittrande kalkskikt som resultat. Under arbetena diskuterades möjligheten att skära av den kapillära fuktstigningen i mur. Eftersom muren är en kraftig skalmur med inslag av fältsten, bedömdes att en effektiv avskärning av kapillärkraften med stålplåt inte skulle gå att genomföra mer än högst ytligt, åtgärder vidtogs därför inte för att skona murverket från ingrepp.

Dokumentation sockel/grund:

Byggnadens sockel utgörs av en mur av otuktad fältsten, dagermuren av tegel i storformat. Grundförstärkning gjordes vid mellersta valvets östra sida, i norra och södra valvanfängen. I norra sidan gjordes grundförstärkningen genom borring från det intilliggande nedsänkta teknikrummet, det före detta skyddsrummet. När detta utrymme byggdes förefaller det som om man gjutit på Liberiets sockel utvändigt på norra sidan. Denna pågjutning och innanförvarande sockel genomborrades nu vid grundförstärkningen med ett stort antal hål i vilka kraftiga I-balkar sköts in. Därefter gjöts betong i hålen. De borrhärnor som lämnades efter borring i norra sockeln visade betong med ballast, gult tegel samt gulaktig kalkgjutning. På den norra sidan gick borringen ut för högt i förhållande till den planerade höjden, det ledde till att den betongplint som gjöts hamnade något högre i förhållande till valvanfängen än vad som var tänkt. I samband med bortgrävningen genomfördes arkeologiska undersökningar. Kvarvarande kulturlager avgränsades med geotextil och lera. Isolering av grunden utfördes med hasopor skumglas. Gjutningen avgränsades mot befintliga byggnadsdelar med geotextil. Inför borringarna injekterades kalkbruk med hög andel vatten för god inträngning i muren. 3,5 ton kalkbruk injekterades bakom skyddsrumsgjutningen invid norra väggen. Inför injekteringen spolades vatten i borrhålen och detta läckte ut i trappan vilket tydde på hålrum och sprickor i den äldre befintliga gjutningen. I samband med den äldre gjutningen har troligen stora hålrum skapats i samband med nedgrävning och gjutning. Ballast i den äldre skyddsrumsgjutningen innehåller olika sorters natursten, stor som mackadam, ca 40-50 mm, men även större. Då borringen erbjöd vissa svårigheter genom att stenar som var lösa kom i rotation istället för att genomborras, tyder det på dålig hållfasthet. En del av kalkgjutningen flödade genom sprickor ut i Liberiet och på de blottlagda kulturlagren. Av konstruktiva skäl beslöts även att fylla det hålrum som blottlades vid arbetenas början, väster om valvanfängen, norra väggen, med kalkbruk. Sockelsten framstod här som rundad natursten, möjligen enkelt tuktad men ej behuggen som sten i dagermur. Under den norra valvanfängen upptäckte arkeolog Gertie Ericsson en skelettdel, senare identifierad som en arm tillhörande ett skelett som gravlagts på platsen innan Liberiets uppförande.

Den södra sidan grundförstärktes endast under valvanfängen, inte sockeln. Det innebär att södra väggen inte berördes i samma omfattning som den norra. I södra långsidan, under golvnivå men över naturstenssockel finns partier av rött och gult tegel i normalformat. En senare underpallning av valvets södra sida bestående av liggande granitsten med pågjutning av betong hade sjunkit, glipan försetts med kil av natursten men valven uppvisade sprickor.

Dokumentation golv bottenvåning:

Det befintliga betonggolvet från 1980 sågades upp för undersökning inför grundförstärkning, stora volymer sand låg som underlag till golvet. Mot underliggande kulturlager fanns tjocka skivor av glasfiberisolering. Cirka en halv meter under nuvarande golvnivå påträffades ett tegelgolv, teglet var av rektangulär form lagd på bredden, fogad med bruk. Tegelytan gränsade

till äldre kulturlager och bedöms vara en senare nedgrävning i kulturlagren. En möjlig datering av tegelgolven skulle kunna vara från 1800-talets slut då byggnaden inreddes till panncentral. En stor sten påträffades i fyllningsmassorna mellan äldre tegelgolv och glasfiberisolering från 1980. Oklart varifrån stenen kommer, placeringen på tegelgolvet som sänkts ned i kulturlagren tyder på sen placering 1800-talets slut eller senare. I västra delen fanns en nedsänkt yta som bildats utrymme för värmepannan. Även de västra valvens anfang undersöktes, delar var försedda med tunna skivor av cellplast, möjligen som någon slags isolering. I de östra delarna, under trappan, påträffades ett tegelfundament som bedöms vara uppförd då transformatorutrustningen installerades. Teglet bestod av gult och rött tegel av normalformat. Konstruktionen stod delvis i vägen för den trapplift som skulle monteras vid östra entrén. Delar av svartvita terrazzoplattor påträffades i massorna, dessa kan ha utgjort golvyta i Liberiets bottenvåning från 1800-talets slut. Det påträffades även järnföremål som tolkas som ankarslut använda för att förstärka en murad konstruktion. Beslöts av ta bort hela fundamentet för att säkerställa att inga håligheter fanns kvar under fundamentet till följd av sättningar eller torkade kulturlager.

Övre salen:

Skorstensstockens krön murades om och flyttades ned ca 7 cm för att passa det nya bräddinnertaket som monterades under brandsäkringen av gips. Saneringen av takstol och mellanbjälklag berörde de delar som syns på takstolsritning i slutet av rapporten. Spricklagning gjordes i tegelytor särskilt över fönstervalv i västra delen av byggnaden. Innertaket har skiftats från gipsskivorna som satts in 1980 till ett nytt målat bräddtak, även golvet har skiftats från ett laserat brädgolv till ett skurgolv. Vid öppning av befintligt brädgolv iakttogs ett tunt gjutet betonggolv ovanpå ett lager av lecakulor som placerats ovan på bottenvåningens valv. Den befintliga korsvirkesväggen har klätts in med dubbla gipsskivor och handputsats med kalkbruk för att ge karaktären av traditionellt putsad vägg. Håltagning för ventilation har gjorts i korsvirkesväggen. Ny bänkinredning har monterats längs väggarna. Inredningen är byggd i trä på en ställning av stål.

Övre hall och trappa: Inga iakttagelser av byggnadshistoriskt intressanta spår. I denna del monterades en stor vägghängd slät radiator. Ett nytt bräddinnertak likt det i salen, ersatte ett undertak av gipsskivor. Sprinklerrör och munstycken monterades under bräddinnertaket. Brandlarmsklocka monterades på väg. Rörelsedetektor monterades på vägg. Brandlarmsdetektor monterades i tak liksom lampfästen till ny armatur.

Övre våningen, rummen i östra delen: Befintliga platsbyggda skåp demonterades, delar återmonterades. Ett parti av den teglade innerväggen (södra långsidan, östra delen) framkom vid rivning av äldre wc, detta parti var inte målats med vit färg såsom övriga väggar, fogarna framstod som homogena och likartade och har troligen gjorts om 1980.

Utvändiga åtgärder.

Den tidigare inåtgående pardörren i norr (till trappan övre våningen) byttes till en enbladig utåtgående dörr. En ny tröskel av stål sattes in och det innanförvarande tegelgolvet sattes om för att passa den nya tröskelnivån. Gångjärnsstaplarna skiftades till nya med samma utförande. Det nya dörrbladet försågs med infälld automatik. De båda trappstegen består överst av ett äldre slitet trappsteg och nederst av ett yngre ej slitet trappsteg, troligen infogat vid 1980-års restaurering. Marknivån befanns ha sjunkit några centimeter i förhållande till trappan, troligen på grund av de omfattande grävningsarbeten som tidigare genomförts på

norrssidan i anslutning till skyddsrummet. I anslutning till östra gaveln och trappan på norra långsidan grävdes elledningar ned för dörrautomatik och belysning, kablarna lades strax under stenläggningen.

I norra fasaden finns även en äldre bräddörr bestående invändigt av stående plank, infälld nare och utvändigt av en nedåttekande fiskbenspanel med profilerade kanter. Vid skrapning kunde ses att under den befintliga bruna kulören i sentida tät/seg akrylathaltig färg, fanns en svart tjärhaltig färg, under denna fanns en ljusbrunaktig färg med ockraton. Även under ockratonen finns spår efter en gråblåaktig kulör som kan ha utgjort en grundning eller kulör. Nedre delen av den yttre panelen byttes till profilerat trä med samma utförande som befintliga delar men i ek. Samtliga ytor täckmålades i brun kulör. Underliggande färglager finns bevarade för framtida provtagning. Invändigt var denna bräddörr igensatt med liggande smal fasspontpanel målad i svart kulör, fasspontpanelen revs.

Den östra dörren byttes till en ny med asymmetrisk delning för att underlätta tillgängligheten. Den dörr som byttes bör ha monterats senare än 1929, då ett fönster är markerat på samma position på den uppmättningsritning som gjordes vid den tidpunkten. Äldre avbildningar från 1700- och 1800-talen visar en pardörr i detta läge, även tidigare än Brunius ombyggnad 1843. På en uppmätning av Brunius daterad 1843 inför arbetena avtecknas en pardörr med fiskbenslagd panel. Återfinns på foto från 1876. Panelen till den nya dörren 2019 utfördes som slät stående panel.

Nyckeln till räddningstjänsten placerades inbörad i teglet ovan den östra gaveldörren.

I fasaden syns olika typer av rött tegel från olika tider. Fogarna är även de olika men partier innehåller glättade utanpåliggande åsfogar, dock inte pärlfog utan en kantig rak ås. Denna fog är kraftigt smutsad och grå. Inslag av rödpigmenterad fog finns på norra sidan, det kan vara spår av den puts som täckt byggnaden fram till nedknackningen av putsen på 1800-talet. Utförligare information om underliggande färgskikt finns att läsa i Skånes målerikonserverers rapport.

I södra långsidan finns ett sentida fönster som inte monterats under denna entreprenad utan i ett tidigare skede. Fönstret är ett enlufts-fönster med korsformad spröjsindelning, invändigt försedd med isolerglaskassett. Fönsterlucka med sentida gångjärnshållare.

Avvikelse från handlingar och antikvariska ställningstaganden

Brandkraven har lett till de mest långtgående förändringarna. Önskemålen från pilgrimsverksamheten om en dämpad ljudmiljö har påverkat utformningen av de medeltida tegelvalven. För foton hänvisas till kapitlet Bilder och ritningar nedan, ytterligare foton förvaras på Kulturen.

- De äldre dörrblad på norra fasaden som leder till trappan mot övre våningen, var utformade som en inåtgående pardörr. Denna dörr byttes ut mot ett enkelt dörrblad, utåtgående med panel som efterliknar den befintliga. Panelen buktar, möjligen på grund av bakomliggande stålreglar eller att panelen satts för tätt.

- Ytterdörren i norra fasaden som leder till övre våningen har ändrats med anledning av brandkraven. En förutsättning för att använda övre våningens samlingssal utan att installera en alternativ utrymning utvändigt har varit att avskilja trappan brandtekniskt och utföra den som utrymningsväg. Detta har gjorts genom sprinklingen och brandklassning av innerdörrarna på övre våningen. Genom att ändra ytterdörren från en inåtgående pardörr till en utåtgående enkeldörr har förutsättningarna för utrymning säkrats. De kulturhistoriska värdena har påverkats och karaktären ändrats genom åtgärden. De äldre dörrbladen har tagits om hand, märkts upp och lagts på vinden i Liberiet. Panelen har utformats liggande och med samma profil som den äldre, den nötbruna kulören har använts men strukits i linolja istället för den akrylfärg som suttit tidigare. (Se fotobilaga).
- Till den ändrade ytterdörren i norra fasaden, leder två trappsteg i natursten, det övre steget är ett äldre steg med slitmärken, det nedre steget är troligen nyhugget under 1980-års restaurering. Vid arbetenas påbörjan upptäcktes att stegen sjunkit och glidit isär till följd av sättningar i marken. Vid omsättning av ytterdörren framkom behovet av att ändra till utåtgående dörrblad vilket krävde sänkning av trappstenen. Den inre tegelytan har justerats i höjd och en ny tröskel av stål har placerats mellan tegelgolv och dörrblad.
- Den befintliga entréporten monterades 1980 i östra gaveln, den byttes mot ett nytt parti med liknande utformning men med slät panel, under 1800-talet var denna dörr utformad med fiskbenslagd profilerad panel likt övriga i byggnaden.
- En låscylinder för räddningstjänsten har monterats vid östra gaveln, entrén. Cylindern har borrats in i det som bedöms som murverk från ombyggnader under 1800-talet men i en sten som förefaller ha satts som renoveringssten efter äldre dimensioner.
- Sprinkling av övervåningens hall och trappan till bottenvåningen har skett med utanpåliggande rör under innertaket. Rören har vinklats efter rummet och målats in i väggfärg för minst visuell påverkan. Ur antikvarisk synpunkt hade möjligen på ett parti kunnat döljas ovan bräddinnertaket med sprinklerhuvudena nedstuckna genom bräddtaket. En sådan installation hade dock möjligen ökat risken för fuktskador i vindsbjälklaget. Infästningarna i murverket har gjorts på få platser och med utgångspunkten att borring skulle ske i fogarna.
- Dörrarna till övre salen från Brunius restaurering 1843-45 ersattes med nya brandklassade som utfördes efter de äldre som förlaga (se fotobilaga). De äldre dörrbladen, dörrkarm samt foder märktes upp och flyttades till vinden. De dörrar som tillverkades 1840 bedömdes inte av brandexperten klara EI30. Svällisten i vit mjukfog fick inte övermålas p g a brandskyddet. Gångjärn nytillverkades efter äldre förlaga och skruvades med insexskruvar. Även de senare dörrarna till de mindre rummen byttes ut lika de befintliga men brandklassade med svällist, befintliga dörrvred i mässing återmonterades på de nya dörrarna.
- Väggarna på andra våningen byggdes på med gips och breddades för att rymma ventilationskanalerna. De nya gipsytorna kläddes med reveteringsmatta och kalkputsades med hög hantverksmässighet vilket gav en acceptabel lösning. Gipsinklädningen bedöms som reversibel.
- Den ur antikvarisk synpunkt mest besvärliga frågan var den om verksamhetens önskemål om bättre akustik skulle medföra förändring av ytskikt på de medeltida valven i bottenvåningen. Efter att en akustikutredning genomförts som visade att akustiken kunde bli en utmaning om inga åtgärder vidtogs iordningsställdes en provyta.

Alternativa metoder att påverka akustiken i form av mattor, eller vägghängda akustikelement användes inte. Provytan utfördes med glasfiberskivor cirka 40 mm tjocka, med stående fibrer som skars till för att följa valvens utformning, skruvades och limmades fast i valven, samt putsades med akustikputs vilken efterbehandlades med traditionella handverktyg för att göras med oregelbunden i ytan med avsikt att minska känslan av tjockputs. Putsytan duschades med kalkfärg tre gånger. Upplevelsen av valven domineras av ribborna i valen. Valvens tidigare karaktär var tunn puts och kalkfärg på tegel, den är nu bevarad i det östra valvet medan de två övriga valven försetts med akustikputs. Det bedöms som tillägget med akustikputs är reversibelt.

- Vid den västra gavelns dörrnisch borrades ledningar till lås genom muren för att undvika utanpåliggande ledning. Med hänvisning till ledningsdragningens förväntat korta livslängd i förhållande till murverk argumenterade antikvariskt medverkande för utanpåliggande ledningar men fick inget gehör för detta inom projektet. En del av teglet i nischen är troligen sentida från 1900-talets restaureringar och ändringar. Tryckknappar placerades på vertikal omålad trälist.
- I det medeltida murverket finns nischer som troligen använts för förvaring. I några fall är nischerna delvis dolda av valvkonstruktioner, i östra gaveln finns en nisch som dolts av installationer åtminstone sen 1980-talets restaurering, denna nisch kommer även framgent att vara dold.
- I anslutning till den västra entrén syns ett skikt nyare till på insidan av den västra gaveln. Murverket har förtjockats invändigt någon gång, möjligen under 1800-talets slut, teglet består till stor del av normalformat. Här valdes att borra i teglet genom det senare tegelskiktet och den äldre underliggande tegelkonstruktionen för att dölja elektronik till dörr och belysning. Alternativet att lägga kablarna utanpå för en reversibel lösning accepterades inte av övriga inom projektet och antikvarisk medverkande accepterade med hänvisning till att skadorna genom borrarbete inte blir visuellt påtagliga. Kablaget upp på väggen har lagts bakom en trälist.
- I bottenvåningen har nytt golvtegel i kvadratisk format lagts med bruksfog. I golvet har installerats golvvärme. En del av det befintliga teglet från 1979-års ombyggnad har omhändertagits och lagts i övre hallen.
- I övre våningen har monterats ett brädundertak istället för gipsundertak, den äldre reveteringen var nedknackad, spräckpanelen skulle sparas men revs i hela rummet för att underlätta takmonteringen. En mindre yta sparades i våningens sydöstra hörn, nu dolt av undertak över toalett. Bilder från Wåhlin visar ett putsat innertak med dekormålade rosetter vid lampfästena i taket. Det nya bräddtaget har målats med grå lasyrfärg på en vit grundmålning. Nya bräddtaget med skarvteknik som inte löper över bjälke utan med förskjutna skarvar. I det nya taket finns ett stort antal ljuspunkter med plastdon. Den äldre spräckpanelen var satt med smidd spik och bedömdes inte klara påfrestningen att bära det nya undertaket av bräddor. Anslutningen mellan murstocken och undertaket var utformas med hålkål och vulst. Eftersom det nya undertaket hamnade något under det gamla taket, murades murstockens vulst om för att passa den lägre takhöjden. Nytt innertak monteras av 25 mm furupanel, täckmålad. Det nya innertaket ersätter det innertak av gipsskivor som sattes 1980. Upplevelsen av rum 204 (fäktsalen/musiksalen) som ett ståndsmässigt rum med putsat innertak påverkas och möjligheten att rekonstruera det dekormålade innertaket med hålkål och rocailler utnyttjas inte i detta skede. Det är möjligt men inte belagt att innertaket i tiden mellan de övre valvens nedrivande 1723 och Brunius ändring 1843 utgjordes av ett bräddinnertak. En lucka i bjälklaget som framkom vid lagningsarbeten 2018, uppvisar

en täckmålad yta mot rummet, den kan ses som en indikation på att taket varit ett brädtak, eller att en täckmålad lucka funnits i det för övrigt putsade innertaket. Luckan ligger inte i liv med det nuvarande eller äldre brädtaket utan ligger högre än så. Det nya innertaket av täckmålad furupanel bedöms inte medföra någon konsekvens i förhållande till gipsskivetaket. I kanten av taket har ett cirkelformat galler till frånluftskanalen monterats, gallret skär genom den snedställda list som ansluter brädtak mot vägg.

- Nya vägghängda vitmålade släta radiatorer har monterats på andra våningen, en i övre hall och en i samtalsrum.
- De fasta bänkar med ryggstöd som placerats längs rummets långsidor är byggda även framför fönsternischerna vilket påverkar upplevelsen av rummet och ljusföringen. Bänkarna är reversibla.
- I trappan mellan golvnivå och nivån vid östra entrén har en trapplift av fabrikat Guldmann (Danmark) installerats. Trappan och lyftplattformen var projekterade att utföras med sättsteg och plansteg av rött tegel. På grund av tekniska problem att lösa kombinationen rörliga trappsteg i lyftplattformen och murat tegel valde beställaren i samråd med konsulter att slopa tegel i trappan och endast använda svart oxiderat plåt. Åtgärden bedöms som varsam då den inte berör äldre bevarade ytskikt utan endast sentida ytskikt och konstruktioner från 1980-års restaurering. Det får ses som tillägg anpassade för dagens krav på tillgänglighet, en mer helgjuten karaktär av murat tegel hade troligen stärkt upplevelsen av rummet som ett historiskt rum men gick i detta fall inte att genomföra.
- Nedgrävning av hissgrop för ny lyftplattform hanteras genom KML 2:a kapitlet.
- Inredning av nytt wc och pentry i ungefär samma läge som de installationer som sattes in 1980. Den nya toaletten och pentryt har utformats som en våtrumsenhet klädd i grönmålad träpanel, vilket avviker i färg, form och material från det omgivande äldre murverket. Tillsammans med trappa och trapplift tar våtrumsenheten upp nästa hela det östra valvet, men tack vare att den hållits nere i höjd och gestaltningsmässigt avviker, kan fortfarande valvets välvning anas. I det östra valvets östra valvkappa har ett hål funnits sedan tidigare för avlopp och ledningar till övre våningen. Detta hål har nu vidgats för att möjliggöra ytterligare ledningsdragning. Ledningsdragningen har försetts med en putsad gördel som anpassar installationen till omgivande putsade ytor i valven.
- Valven i östra delen av bottenvåningen skymms delvis och murnischen i östra gaveln täcks för. Upplevelsen av det medeltida rummet påverkas av wc och pentryfunktionerna men inte i högre grad än tidigare, åtgärden bedöms som reversibel. Ett släpp till valven har lämnats wc/pentry-paketet.
- Rum 204 och 203 innertakets putsbärande spräckpanel avlägsnats till följd av montering av brandskyddsgips (bortsett från mindre partier i östra delen rum 201, 205). Detta tidigare putsbärande skikt var tidigare rensat från största delen av bruket samt dolt under gipsskivorna från 1980. Att rekonstruera ett traditionellt putsat innertak bedömdes inte som aktuellt i detta skede. Vilket virke som använts till spräckpanelen eller putsskiktets sammansättning är okänt då materialet kasserades innan dokumentation genomförts, inga prov togs på putsen men en liten rest av spräckpanel och eventuella putsrester finns ovan undertaket i våningens sydöstra del.
- En murnisch i östra gaveln doldes troligen under förra restaureringen 1979, den kommer även i fortsättningen att vara dold bakom installationer. En murnisch av denna

typ är karakteristisk för medeltida murverk och ger ett tydligt uttryck för byggnadens höga ålder. Nischen är inte påverkad av installationerna utan endast dold.

Bilder och ritningar

Liberiet sett från sydväst

Den sockel i tegel som bilades bort för att ge utrymme åt trappliften och att frilägga intilliggande grundkonstruktion och utesluta att syresatta komprimerade kulturlager lämnat håligheter som kan medföra ytterligare sättningar.

Den grundförstärkning som gjordes i östra valvet med borrning från nedsänkt teknikutrymme norr om Liberiet. Denna konstruktion döljs nu av gjutet betonggolv klätt med kvadratisk tegel.

Sprickor i valven norra muren, östligaste valvet.

Pigmenterat gulaktigt färgskikt i mellersta valvet, norra långsidan/östra delen.

Mellersta valvet södra sidan, provyta akustikputs som behandlats för att ge putsstruktur i ytan.

Västliga valvet akustikskivor monterade, inför putsning.

Byggnadens nordvästra hörn. Bjälklaget mellan vind och övre våning sett underifrån, spräckpanelen på bilden är nu helt borttagen bortsett från ett mindre parti i byggnadens sydöstra hörn. Notera de gulaktiga fruktkropparna.

Äldre genombrott i östra valvet östra valvkappan. Detta hål vidgades då ytterligare enstaka sten plockades ut.

Östra valvet efter utrivning av äldre wc-paket, på platsen för den nya våtrumsenheten.

Ny trapplift t v, ny våtrumsenhet t h.

Trappan till övre våningen, med sprinkler

T v den inåtgående pardörr som av brandskyddsskäl byttes till en utåtgående enkeldörr t h. Buktningarna i panelen på den nya dörren har möjligen att göra med dimensioneringen av den nya panelen eller virkeskvaliteten.

Ny entrédörr i östra gaveln.

PLD: 2018-12-14 14:17 PÅLUNDS DOMKYRKAN LEBIET I TILLSTÄNDSHANDLING AV RITDEFIA-40.1-101 DWG MARTIN JAKUBOWSKI

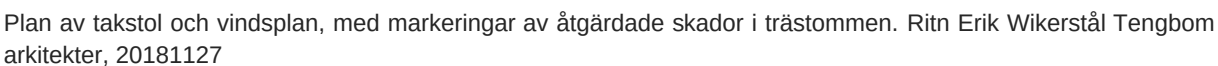
PREL. HANDLING 2018-10-17

PROGRAM/HANDLING

LIBERET, S:J LAURENTIUS 3
LUNDS DOMKYRKA

SKALA 1:500 A-4.0, 1-10/21

24

Referenser

Manhag, Andreas: Liberiet, Sankt Laurentius 3. Antikvarisk rapport gällande det arkivaliska källmaterialet. Historiska museet vid Lunds universitet, 20160309.

Montelin, Laine: Liberiet, fuktskador i grund samt sprickbildningar i valvkonstruktion. Tyréns 2010-12-20.

Wedberg, Ingrid: Färgundersökning Liberiet i Lund 20170310, Skånes Målerikonserveratorer.

Bilaga 1

Ola Sjöström, Måleribolaget i Skåne AB

Använda färger och kulörer i Liberiet 2019.
Kulörer Liberiet 20190919

Vån 1

Dörrar, port utsidan

Prov från tidigare dörr

Ottossons Färgmakeri Liberiet Brun

Port insidan

Ottossons Färgmakeri Ljusgrå

Badrum

Nordsjö Våtrum Glans 30

KEIM Concretal-Lasur Vit

Panel

Ottossons Färgmakeri Skruttrön

Vån 2

Dörrar

Eld&vatten Brandskyddsfärg HW01

Nordsjö Pro Snickeri glans 15 S-2002-Y

Fönster Alkydfärg

Nordsjö Tin Door&Window S-2002-Y

Gipsväggar

Förråd, toalett

Nordsjö väggfärg A5 glans 5 S-0500-N

Tak

Nordsjö Snickeri grund S-0500-N

Nordsjö Snickeri finish glans 15 S-1500-N

Förråd Nordsjö takfärg glans 3

Skåp

Nordsjö Pro Snickeri glans 40 S-5010-G90Y